

Православље и политика у Србији

Драган Шљивић

Као и у својој средњовековној прошлости, Србија је данас мултиконфесионална земља у којој је православно хришћанство доминантна религија, а православље уграђено у основе цивилизацијског опредељења Србије. И мада од почетка јединствени у православном свету по утицајима западних институција на сопствени развитак¹, Србија и Срби су увек били чврсти у свом настојању да очувају свој православно идентитет. У средњем веку је ова појава била готово природна. С друге стране, од обнове њене самосталности, политички процеси су често од Србије захтевали значајно прилагођавање западним правилима и моделима, тако да се Србија увек налазила између тежње да буде део европског простора и жеље да никако не одбаци своје православно наслеђе.

Православни политичари се у Србији сусрећу с двоструким задатком. Као политичари, морају наћи најбоље начине да прилагоде Србију савременим процесима који су у највећој мери плод напретка Запада. С тим у вези је и вечита тежња да се не доведу у питање вредности православног хришћанства које су им свакако на првом месту. На другој страни, они су и хришћани који морају да воде рачуна о најбољем интересу Цркве, схваћене не као институције, него као литургијске заједнице свих хришћана од првих апостола до данашњег дана. У том смислу желе да државна политика на најбољи начин помири њихове световне задатке и осећај дужности према Цркви.

Политичка моћ коју стичу током јавног деловања доводи их у искушење да је примене у корист хришћанске заједнице којој припадају и да и на тај начин потврде вредности које дубоко осећају. Да ли је добро да политичари утичу на црквене послове у Србији, питање је које представља тему овог рада. У трагању за одговором требало би се подсетити како је изгледао однос народа и Цркве, као и државе и Цркве у Србији, и то од обнове њене државности до наших дана, и размислити о могућим поукама које би се из тога могле извући.

Историјски обрасци деловања Цркве у политици

У досадашњем развоју односа Цркве и политике Герхард Лидке је успео да идентификује четири обрасца:

1. Ранохришћански „мировни“ образац Цркве

¹ На пример, Срби су једини православно народ којим су владали православно краљеви, док су остали православно народи имали или кнежеве или царева.

2. „Над-црквени“ образац Цркве
3. „Ослободитељски“ образац Цркве
4. „Литургијско-евхаристијски“ образац Цркве²

Ови обрасци су само ограничено применљиви на историју односа православне цркве и политичке власти, али их поједини наши аутори сматрају прихватљивим.

Први образац се заснива на чињеници да у Исусу Христу долази до појаве нове могућности за људске, друштвене и политичке односе. Црква је унутар овог обрасца мала заједница („стадо малено“ Лк 12, 32) која сведочи ненасиљем унутар насилне структуре великих друштава. Таква заједница не прибегава активној политици у правцу измена структуре моћи, него им прети тиме што живи другачијим начином постојања.

Други модел се често јавља тамо где успеха имају управо мале црквене заједнице. У овом обрасцу долази до прилагођавања црквености границама које представљају државна и друштвена моћ и ауторитети. На пример оваквог деловања наилази се у средњовековној европској прошлости, кад је Црква свој отпор манифестовала неприхватањем или конструктивним напорима да се постојеће структуре преобразе. Пример оваквог компромисног приступа може се наћи у доктрини о праведном рату.

Трећи образац је у много чему сличан претходном, и у њему такође долази до **настојања Цркве да свој ауторитет искористи да би утицала на употребу моћи**. Разлика у односу на претходни модел јесте у томе што се приоритет деловања види у заштити сиромашних и у старању о њиховим животним потребама. Понекад се одобрава насиље како би се онемоћали моћници. Ослободитељска Црква није заинтересована само за кроћење превелике моћи, него делује и у правцу преображавања датих структура власти и моћи.

Последњи модел је далеко комплекснији од претходна три, а од њих се разликује по томе што се у њему наглашава *учествовање* у Телу Христовом кроз искуство богослужења и кроз заједницу узајамне братске љубави. Богослужење и сагледавање Бога који је у себи самом Заједница Љубави (уз евхаристијско чинодејствовање) полазиште је православне Цркве када жели да изрази своју одговорност за правду, мир и интегритет творевине.

Наравно, наведени обрасци не постоје нигде у чистом облику, али је последњи образац најсвојственији православној Цркви и њеном комплексном односу према политичком деловању. Да би се боље сагледала веза православне Цркве и политичког деловања у Србији, добро би било направити општији историјски осврт, а модели који су изнети

² Наведено према: Лубардић, Богдан М, Евхаристијска теорија личности и савремена веронаука, *Богословље*, свеска 1 и 2, Година XLV (LIX), Београд 2001 страна 51.

могли би да послуже као путоказ за лакше разумевање процеса о којима ће бити речи у наредном делу. Они, такође, представљају полазиште за закључна разматрања.

Православље и политика од успостављања модерне Српске државе до данас

Уводне напомене

Српска православна црква себе сматра чуварем вековних традиција српског народа. Будући да је надживела српску средњовековну државу и очувала сећање на њу, она себе сматра и народним представником с највишим легитимитетом. Све до 1918. она је идентификована са самим народом, а после те године њена улога драматично опада, прво с губљењем повлашћеног положаја у Србији, а затим и са отвореним потискивањем после 1945.

Балканске државе су приликом свог осамостаљења покушавале да помесне православне Цркве устроје по протестантском моделу, као једну врсту државне агенције, дајући им повлашћен положај. У Краљевини Грчкој, црквени устав је написао Георг фон Маурер 1833. године, по угледу на Устав протестантске Цркве у Баварској из 1818. године. Црквени и национални простор су изједначавани. У Србији, према Сретењском уставу из 1835. године, књаз Србије није могао бити друге вероисповести до православне³. Држављанство Србије су могли да добију само хришћани.⁴ Аутокефалност помесне – националне Цркве постала је неодвојив сегмент осамостаљења нације. Национални простор је изједначен с простором на коме делује Црква. По мишљењу појединих аутора, оваква сарадња, у којој Црква држави даје политички легитимитет у замену за малу финансијску подршку, ослабила је Цркву.⁵ Разлози за овакав приступ вероватно леже у затеченом стању с којим су нове државе морале да се суоче по одласку Турака. Односи политике и православне Цркве прошли су кроз четири фазе у међусобним односима од ослобађања Србије до данас, а свака фаза је оставила дубоког трага на савремене односе црквеног и политичког деловања у Србији.

Српско православље пре ослобођења Србије

Током времена у којем је религија била неодвојива од политике, а легитимитет власти проистицао од више силе а не од народа, Срби су опстајали на овим просторима као верска мањина. У самом српском народу, систематско уништавање и корумпирање Цркве као институције на територијама на којима је живео под влашћу неправославних држава (Отоманског царства и Хабсбуршке монархије, у којој је положај православне Цркве био неупоредиво бољи) вероватно је довело до смањеног познавања смисла појединих ритуала

³ Сретењски устав, члан 29. *Устав Књажевства Србије*, Крагујевац, Књажевско-српска типографија 1835. (Фототипско издање, Службени Гласних Републике Србије, Београд 2003).

⁴ Сретењски устав, члан 109. *Устав Књажевства Србије*, Крагујевац, Књажевско-српска типографија 1835. (Фототипско издање, Службени Гласних Републике Србије, Београд 2003).

⁵ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 155.

и Светог писма, али не и до потпуног напуштања православља, које је, напротив, постало језгро народног идентитета. Колико је под вишевековном страном доминацијом православље постало неодвојиво од осећаја народне посебности, речито говори и чињеница да је једино у Русији (православној држави) асимилација Срба који су се тамо иселили била брза и потпуна. Још пре него што је Србија почетком 19. века коначно почела да стиче самосталност, број свештеника у односу на број становника био је, за оно време, на врло ниском нивоу. Образованих свештеника готово да није ни било. Као последица тога, веровање је почело да се своди на формализам. Патријархални морал је био вероватно дубље укореван него црквено учење и верски закони.⁶ Спој православља и косовског мита постао је извор личне аскезе, у којој је избор косовских мученика из српске епике за „небеско царство“ постао упоредив с мучеништвом првих хришћана. Избор за небеско омогућио је подношење свакодневних тешкоћа, јер фокус животних активности готово да није био на овоземаљском. Радило се да би се преживело, а не да би се стицао иметак, који ионако, због честих ратова, сеоба и турских одмазди, није могао да се одржи. Православна црква је захтевала 195 дана поста годишње. Све до друге половине 18. века, Срби су, поред недеља, празновали још 170 дана годишње када се није радило. У Хабсбуршким земљама је 1781. године број оваквих празника смањен на 81, а у ослобођеној Србији је овај приступ прихваћен 1830.⁷

Сама Српска православна црква је после укидања Пећке патријаршије 1766. у организационом смислу била потпуно разорена. Црква је у Кнежевини Србији у почетку зависила од Цариграда, који је слао фанариотске епископе, све док политичка самосталност Србије није проузроковала и самосталност у црквеним пословима. Црква је у Босни и Херцеговини остала под јурисдикцијом Васељенског патријарха, у Црној Гори је била самостална (спајајући црквену са световном влашћу и благотворно делујући на отклањање негативних страна племенског менталитета⁸), док је Црква у Далмацији била духовно везана за Карловачку митрополију, да би 1873. била припојена румунској митрополији у Черновицама.⁹

У институционалном смислу, најбољи положај је имала Карловачка митрополија у угарском делу Хабсбуршке монархије. Она је у првој половини 18. века успела да се делимично отргне руском утицају, да постигне одређене успехе у образовању свештенства и народа, па се у то време 28 Срба школовало на Кијевској духовној академији.¹⁰ Свештеници су се углавном бавили земљорадњом и сточарством. Образовање се сводило

⁶ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 156.

⁷ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 157.

⁸ О негативним странама племенског менталитета у Црној Гори видети: Цвијић, Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Сабрана дела Јована Цвијића, том 2, Београд 1991, стране 362-370.

⁹ Мирковић, М. Српска православна црква, *Религија и друштво*, Београд 1988, стране 338 – 366.

¹⁰ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 157.

на писменост и црквено појање. Монаси су свуда уживали велики углед, мада су савременици, међу којима је био и Захарије Орфелин¹¹, сведочили да њихов морал није увек био на потребном нивоу. У 19. веку је митрополит Стеван Стратимировић посветио велику пажњу образовању свештенства, покренуто је и неколико богословских листова, основана је Карловачка богословија, али продирање идеја са Запада и школовање прве интелигенције нису затекли православно свештенство довољно образованим да на прави начин одговори на питања која су се отварала. При томе су многи свештеници постајали политички активни, што је ометало парохијски рад, јер су они били више посвећени партијској политици него питањима верског одгоја поверене им пастве.¹²

Србија је под турском влашћу у црквеном погледу била у јадном стању. Црква једва да је и било, јер су се Турци противили њиховој изградњи, па је највећи део обреда обављан по кућама. Исповести и причешћивање су обављани по утврђеним манастирима, који су били „прави и једини стубови и чувари Закона хришћанског и имена Српског“, како сведочи Вук С. Карацић. На основу његовог исказа, народ се у њима окупљао за празнике и вашаре. Калуђери су били без образовања, а они ретки који су сматрани образованима знали су тек да читају. Добрих писара је било још мање. Имали су слуге и ђаке, релативно су се добро хранили и носили су оружје кад би кренули на пут.¹³ Свештеници су се од мирског становништва разликовали по црној капи и бради коју су носили, а одећу су сами бирали. У Црној Гори, свештеници нису морали да носе браде, а оружје су носили као и сви други. Срби су се молили Богу три пута на дан: ујутру, пре и после вечере. Молили су се како су знали. Карацић је разлог за необразованост српског свештенства видео у фанариотским владикама, које су подстицале корупцију и наплаћивале свештеничке чинове.¹⁴ Тек са ослобађањем Србије од Турака после Првог (1804-1813) и Другог српског устанка (1815.) почиње некакав рад на образовању свештенства.

У самом народу је највећим делом превладала патријархална перцепција вере као закона, нечега што се усменим путем преноси са колена на колена.¹⁵ Ова перцепција, иако значајна будући да је помогла опстанку православаних верника на овим просторима, знатно је отежавала рад Цркве после ослобођења од Турака.

Однос Цркве и политике и друштвене околности од 1831. до 1914. године

У институционалном смислу, изградња Српске православне цркве на територији ослобођене Србије почиње тек 1831, када су у Цариграду рукоположени први српски епископи. Цариград се сагласио да кнез и народ бирају епископе у Србији. Ово је

¹¹ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 158.

¹² Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 159.

¹³ Карацић, Вук Стефановић, *Описаније Србије*, Изабрана књижевна проза, Београд 1987, стране 27 – 29.

¹⁴ Карацић, Вук Стефановић, *Описаније Србије*, Изабрана књижевна проза, Београд 1987, стране 87 – 89.

¹⁵ Цвијић, Ј. *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, страна 340.

означило крај фанариотске управе над црквеним пословима. Међутим, први митрополит аутономне српске Цркве је био Мелентије (Павловић), који се истакао у боју на Љубићу, али није био довољно образован да би предузео шире реформе у Цркви. Њега је наследио Петар (Јовановић, 1833-1858), који се школовао у Сремским Карловцима, студирао у Сегедину и познавао стране језике. У Београду је посебно изненађење изазвао тиме што је наизуст изговорио прву беседу, што речито говори о просветном стању у тадашњој Србији.¹⁶ Обнова нормалног верског живота у Србији ишла је далеко теже него што се очекивало. Главни проблем је био мали број свештеника, који уз то нису имали темељно богословско образовање. Године 1846. у Србији је живело око 825.000 људи, од чега су сељаци чинили 783.000, док је свештеника било свега 748, а калуђера 123. На једног свештеника је долазило 1102 верника. Свештеници су углавном живели као сељаци и бавили се пољопривредним делатностима, пошто нису могли да се издржавају од прилога пастве.¹⁷ Будући да је током 19. века дошло до демографских промена на територији Србије, услед досељавања црногорског становништва, добро би било обратити пажњу и на то да је према сведочанствима из прве половине 19. века, највећи део Црногораца знао тек како да се прекрсти, када почињу и када се завршавају постови и када пада који велики празник. Мало је било оних који су се исповедали и причешћивали. Религиозност се испољавала на један особен начин. Верници су се плашили греха и чували моралну част и чистоту. Само свештенство је било једва писмено или сасвим неписмено и често је ишло у рат. Цркве су служиле као утврђења, а понегде је служба Божија уместо звонима, најављивана пуцањем из пушака.¹⁸

До почетка друге половине 19. века, број свештеника у односу на број становника наставио је драматично да опада. Управо у преломном периоду српске историје, кад су први пут јасно формулисани циљеви националне политике нејаке Кнежевине,¹⁹ кад почиње стварање озбиљније образовне политике и заметака чиновничког апарата, број свештеника у односу на вернике доспева на неприхватљиво низак ниво. На једног свештеника је шездесетих година 19. века долазило 1600 верника, односно на хиљаду верника 0,6 свештеника, који су чинили 0,71% укупне популације. Тај ниво је био најнижи на читавом јужнословенском простору.²⁰ Ово се догађало упркос томе што је Црква била законом потчињена држави. Званично је она била заштићена, а Уставом из 1869. проглашено је да је „владајућа вера у Србији источно-православна“. Међутим, црквено

¹⁶ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 160.

¹⁷ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 161.

¹⁸ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, стране 161 – 162.

¹⁹ Иако је Илија Гарашанин непросвећеност сматрао за узрок кашњења у модернизацији и напредовању српске државе (видети: Симеуновић, Д, *Нововековне политичке идеје у Срба, књига прва*, страна 67), образовање свештенства изгледа није било део тог плана.

²⁰ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 162.

образовање је било подвргнуто контроли државних органа. Политизација црквених послова у малој и неразвијеној земљи довела је до тога да државни органи раде на смени митрополита Михаила (1858-1882 и 1889-1898), наводно због тога што је он представљао експонента руских интереса у Србији.²¹ По мишљењу Слободана Јовановића, митрополит је оличавао националистички идеализам и страначки дух који су либерали унели у јавни живот Србије.²² На другој страни, овај митрополит, иако у сукобу са властима у Србији које су желеле да Цркву потчине себи, оставио је трага у развоју српске Цркве јер је отпочео стратешки битан рад на обнови монаштва. Овај задатак је од посебне важности, ако се има у виду да се управо из монашких редова регрутују носиоци највиших функција у органима православне Цркве. Међутим, ово није давало очекиване резултате. Монаси нису својим примером показивали да су достојни свог позива, што је изазвало револт у народу. Политичка елита је на њих гледала не као на ресурс Цркве, него као на терет, па се крајем 19. века отвара „црквено питање“, када је Народна скупштина разматрала предлог да се уведу таксе на добијање црквених звања, а највише су таксе биле затражене управо за калуђере.²³

Митрополит Михаило је на крају протеран из Србије, а на његово место је дошао Теодосије, хиротонисан у Сремским Карловцима, који је наставио да спроводи реформе у Цркви и да је устројава по угледу на добру праксу у Војводини. Заузимањем министра просвете (који је у Србији обављао и дужност министра вера), Стојана Новаковића, донета је серија закона којима је уређено питање финансија свештенства, одликовања за допринос раду Цркве, извршена одређена демократизација у доношењу одлука (свештеницима је дата могућност да учествују у раду Архијерејског сабора) итд. Сам Новаковић се трудио да уведе ред и што се тиче моралног стања свештенства.²⁴

Поред често непромишљених потеза политичара, на стање у Цркви се негативно одразила и прикривена нетрпељивост између мирског свештенства и монаха, владика и свештеника, али и свештеника међу собом због припадности различитим политичким партијама. Иако већина становника Србије данас сматра Николу Пашића великим државником, требало би истаћи да су он и његова Народна радикална странка у почетку свог деловања нанели велику штету и самој Цркви. Подбуњивали су свештенство против владика. Свештеници либерали су били у сукобу са онима који су били напредњаци или радикали. Сами верници нису примали у куће свештенике који нису били истог политичког опредељења као и они. Многи свештеници су постали либерали знајући да је и митрополит Михаило симпатизер те странке. И мада је Архијерејски сабор 1883. донео одлуку да свештеници не смеју бити чланови политичких странака, они су се и даље истицали на политичким

²¹ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 163.

²² Јовановић, С. *Из историје и књижевности, II*, Сабрана дела, том 12, Београд 1991, страна 456.

²³ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 164.

²⁴ Исто.

зборовима и били политички активни. Два податка речито говоре о томе. Међу 729 лица осуђених после Тимочке буне било је 11 свештеника, а у Народној скуштини је 1889/90 седело 25 свештеника.²⁵

Само богословље је било под снажним утицајем из Русије, која је била једина православна држава на свету у којој црквене институције нису морале да се граде практично испочетка. Из Русије су стизале замерке на рачун српске Цркве да она толерише да верници не похађају Цркву, да вера има претежно патријархални карактер и да се обреди углавном одржавају у кругу породице или братства, што је било битно другачије од идеалне тежње за литургијском заједницом својственој православљу. С друге стране, руски утицаји су имали и негативне последице, пошто су руске беседе превођене на српски уз задржавање русизама (које је иначе доста тешко превести на народни језик), због чега су биле једва разумљиве обичном становништву.²⁶

За будући однос Цркве и политике значајан је и однос појединих црквених великодостојника према утицајима са Запада. За митрополита Михаила „европска идеја о уживању“ је била „лажљива и опасна наука која припада социјалистима и комунистима“. Интелектуални сукоб Цркве и српских реформатора трајао је још од времена Вука Стефановића Караџића, реформатора српског језика и творца савремене српске ћирилице, који се залагао да се часловац и псалтир избаце из школских програма као неразумљиви и деци и одраслима. Интелектуални напади на Цркву су долазили од интелектуалаца формата Јована Скерлића и Васе Пелагића. Идеје материјализма, позитивизма и прогресивног секуларизма задесиле су српску Цркву у стању у коме она није могла да понуди прихватљиву духовну алтернативу каква би била прихватљива младој генерацији интелектуалаца школованих на Западу. Уз све то, она се стално борила да се ослободи доминације државних органа у њеним пословима.²⁷

Током читавог 19. века државни органи и политичари (уз ретке изузетке) нису покушавали да помогну поправљање стања у Цркви. Заправо, антицрквена интелектуална клима је највише на руку ишла Пашићевим радикалима, који су своју политичку платформу градили на социјалној демагогији у којој је село („гуњ и опанак“) било мера свега. Узроци оваквог односа су по мишљењу аутора врло дубоки. Наиме, српска Црква је и у народу сматрана за носиоца српске националне идеје и за најлегитимнију институцију српског народа. У доба романтизма, српска Црква се увек могла позвати на чињеницу да је она опстала и после средњовековне српске државе и да је захваљујући њој и православљу очуван српски народ који се изборио за слободу од Турака после готово пет

²⁵ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 165.

²⁶ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 165.

²⁷ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, стране 165-166.

векова ропства. Сви властодршци су следствено томе имали на свом положају да захвале управо вековним напорима српске Цркве. Тиме је црквена јерархија постала непријатељ политичарима, а ниже свештенство, због свог угледа у народу, најбољи савезник у доласку на власт. Политичким партијама је највише одговарало да се Црква и држава формално раздвоје, а да се неформално задржи снажна финансијска контрола над црквеним пословима. Образовано свештенство је могло бити само непријатељ власти, јер се њиме теже дало манипулисати па је могло постати озбиљан конкурент у борби за политички легитимитет и ауторитет у необразованом народу. Српске политичке странке (са изузетком напредњака у првој влади) биле су опседнуте жељом за апсолутном контролом државних послова, а да би елиминисале стварне или измишљене противнике, биле су спремне и да прибегну насиљу.

Радикалска идеологија је оставила нарочито лоше последице на стање у Цркви. По мишљењу напредњака Милана Пироћанца, тзв. „народна интелигенција“ („синови или унуци сељака ... одрасли на 'проји'и 'скробу' ... дошли до вишег образовања на рачун оног народа који је остао на 'проји'и 'скробу') заговарала ја власт као прости одраз народа у тоталитету, заосталост као предност и постепеност (дакле спорост) у развоју.²⁸ Порезе и финансијску подршку развоју доживљавали су као намете од којих треба ослободити сељаке, па чак нису имали слуха ни за финансијску подршку манастиру Хиландар на Светој Гори, свакако најважнијем споменику српске културе на свету.

С друге стране, иако јак на критици европске културе, митрополит Михаило није послао ни једног српског богослова на школовање у иностранство, већ су сви они одлазили на властиту иницијативу. Један од њих је био и митрополит Инокентије (1898-1905), који се школовао на духовној академији у Кијеву, али је није завршио.

После 1903. године, у Србији је живело три милиона људи и 801 свештеник, 99 калуђера и 55 манастира. На једног свештеника је долазило 3745 верника, односно 0,3 свештеника на хиљаду. Свештеници су чинили 0,03% становништва. После балканских ратова, уз повећање у територији и броју становника, Србија је имала 1800 свештеника (двоструко више у односу на 1903.) на око 4 милиона верника. На једног свештеника је долазило 2200 верника, односно 0,35 на хиљаду. Свештеници су чинили 0,04% становништва. Први пут за готово читаво једно столеће, број свештеника се повећао у односу на број становника.²⁹ То се, међутим, није десило планском акцијом државе или црквених власти, већ услед припајања територија које су се до тада налазиле под турском влашћу.

²⁸ Перовић, Ј. Милан Пироћанац – западњак у Србији 19. века, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 31.

²⁹ Радић, Р. Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 169.

Српска православна црква у новим условима после 1918. до победе комуниста 1945. године

За време рата, Српска православна црква је током окупације посебно тешко настрадала. Окупационе власти су свештенство сматрале носиоцем националне свести српског народа и самим тим озбиљним политичким непријатељем, нарочито у јужним деловима Србије, који су били окупирани од Бугарске. Страдала је једна трећина свештеника.³⁰ Било је светлих примера владика који су, нарочито у јужним крајевима, остали да се носе са недаћама окупације. Међутим, било је и свештеника који су, мада јаки на речима пре рата, напустили народ током окупације. У Београду су остала само двојица.³¹

Српска православна црква је институционално уједињена 1920. године, када јој је Цариградска патријаршија препустила епархије у Босни и Херцеговини, Старој Србији и делу Македоније који је припао Србији 1913. године. Српска православна црква је уздигнута по трећи пут на ранг патријаршије. Сагласност за припајање приморских епархија некадашње Аустро-Угарске је добијена од румунског митрополита у Букурешту, пошто су оне пре рата биле под јурисдикцијом Буковинског митрополита. За српску Цркву су настала нова времена, јер је она постала теоријски равноправна са осталим верским заједницама, иако је пре рата била државна Црква у Србији и Црној Гори. Православни су према попису из 1921. чинили релативну већину од 46,6% становништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.³² Црква је и даље остала под патронатом државе.

Уједињена држава је била за СПЦ остварење вековног сна о уједињењу српског народа и његове Цркве на јединственој територији под српском круном. Пошто је требало устројити јединствену црквену организацију, Црква се до краја двадесетих година 20. века није мешала у политички живот у већем обиму. Иако прилично настрадала за време рата, СПЦ је успела да у мањем обиму поправи однос броја свештеника и броја верника. На 6,5 милиона православних је било 3179 свештеника и 440 монаха, а на једног свештеника је долазило 2040 верника. Манастири нису били у завидном стању, јер је у просеку било два монаха по манастиру.³³

Рат је имао и један значајан ефекат на школовање будућих српских теолога. Наиме, српска влада је уз савезничку помоћ слала студенте на школовање у иностранство, тако да је значајан број будућих српских теолога школован у Берну, Прагу, Великој Британији, па

³⁰ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 169.

³¹ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 170.

³² Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 170.

³³ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 170.

чак и Њујорку. Током трајања рата престала је могућност школовања у Черновицама, а по завршетку рата у Русији (услед победе бољшевика), тако да је извршена преоријентација на Велику Британију и Грчку. Најталентованији међу младим богословима, према мишљењу савременика, био је Николај Велимировић, будући епископ Жички и Охридски. Он се школовао у Берну, Оксфорду и Петрограду, а са њим почиње нови период у богословљу код Срба.³⁴

Тада се први пут почело са формулисањем нацрта једне верско-политичке идеје, која је називана светосавље. Она заправо није постала заокружен концепт, али се сводила на трагање за узорима за уређење односа у уједињеној држави на темељима средњовековне српске државности. Свети Сава се дефинитивно може сматрати једним од најважнијих Срба у историји, утемељитељем независне српске Цркве (која се канонским путем одвојила од Цариградске-Никејске патријаршије) и велики дипломата који је олакшао међународно признање политичке независности крхке српске државе. Светосавље је требало да послужи као национална идеологија, која ће омогућити заједничку тачку ослонаца Србима из различитих делова државе. Оно је, такође, требало да створи мост којим би се превазишао све дубљи јаз између Цркве и српске интелигенције. Ипак, овај концепт није имао јачи утицај на политички живот државе, осим у преломним тренуцима. У својој једноставнијој варијанти, примењиван је у државној културној политици кроз прослављање јединственог дела Светог Саве у школама и на јавним свечаностима, при чему је и за римокатолике постојао пандан, називан Штросмајеровдан.³⁵

Политичко ангажовање свештеника на националном послу и у партијским борбама није више било потребно ни државним органима, а ни Цркви. Држава је ојачала легитимитет, самим тим што је испунила вековни национални сан. Отварањем Богословског факултета 1920, почео је да се ублажава проблем генерално лошег образовања свештеника. Повољну околност је чинило и то што је на факултету предавао извештан број професора који су пребегли из Русије у Београд након револуције.

Држава је давала велике субвенције за рад верских школа преко Министарства просвете, које је било задужено и за надзор њиховог рада. Питање статуса Православног богословског факултета СПЦ при Београдском универзитету решено је тако да он буде део БУ, али са условом да студенти овог факултета не могу уписати други факултет, чак ни по завршетку студија, чиме се желело да се заштите интереси СПЦ.

³⁴ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 172.

³⁵ Јурај Штросмајер, (1815-1905) Ђаковски бискуп, апостолски викар за Србију и борац за словенско богослужење у Римокатоличкој цркви, као мост будућег верског јединства Словена, сматрао се поборником југословенства у римокатоличким крајевима државе, пошто је помогао оснивање Југославенске академије знаности и умјетности 1867. у Загребу. Помагао је и оснивање штампарије на Цетињу, Матицу Српску и Матицу Словенску, па је свакако био најбољи избор за личност која би се са римокатоличке стране прослављала у име југословенског јединства.

Број свештеника, ипак, није могао да прати пораст броја верника, тако да је однос броја свештеника и верника после кратког пораста, наставио да се смањује.

1920.	1931.	1941.
0,49 св. на 1000 верника 1 св. на 2040 верника	0,42 св. на 1000 верника 1 св. на 2376 верника	0,49 св. на 1000 верника 1 св. на 2658 верника

Табела 1: Однос броја православних свештеника и верника у међуратном периоду. Извор: Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 175.

Иако је финансијски положај Цркве био знатно бољи него пре рата, јер су висока црквена хијерархија, војно свештенство и вероучитељи били државни службеници, а стална материјална помоћ успостављена 1939. године, разлике у положају православне Цркве у различитим деловима земље биле су знатне. У односу на римокатоличку Цркву, СПЦ је заостајала у погледу образовања свештенства, отварања верских школа, штампарија, завода, покретања верске штампе и сл.³⁶

Конкордатска криза је била највећи сукоб СПЦ и власти. Први пут у својој историји СПЦ се отворено супротставила држави, па су чак посланици који су гласали за Конкордат екскомуницирани. Свештеници СПЦ су страховали од нарастања утицаја Римокатоличке цркве у Југославији још од касних двадесетих година, па је дипломатски покушај Краљевине Југославије да умањи италијански притисак приближавањем Ватикану био осуђен на пропаст. СПЦ је одбацивањем Конкордата кренула и у одбацивање режима, који је у Југославији престао да заступа националне интересе на начин на који је то видела СПЦ.

У предвечерје Другог светског рата односи СПЦ и државе били су јако напети. Што се тиче односа са Римокатоличком црквом, лоши односи ће кулминирати у Другом светском рату и догађањима за време сукоба који су беснели на просторима окупиране Југославије; они ће на психолошком плану створити неповерење према Римокатоличкој цркви које ће потрајати током готово седам деценија од завршетка рата.

Српска православна црква и комунистички режим Југославије

Пред сам рат, православно становништво у Југославији је постало апсолутна већина, па су се окупаторске снаге постарале да током само неколико месеци од априлске капитулације Југославије 1941. године, структура СПЦ буде уништена. Затворене су све верске школе. Немачке окупационе власти су затвориле патријарха Гаврила и виђеније епископе, а

³⁶ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 176.

систематско уништавање верских објеката на територији Независне државе Хрватске пратило је истребљење једне трећине свештенства. Свештенство СПЦ је активно учествовало, уз мали број изузетака у отпору окупационим снагама, али повратак на старо после победе комуниста није био могућ.

Црква је на отпор окупатору гледала са становишта националних интереса. За комунисте, превасходни интерес је била социјална револуција, којом ће југословенски народи успети да гурну остатке „експлоататорске прошлости“ на маргине историје са којих ће временом нестати. На те маргине су смештали и СПЦ, која је, поред општих места, у комунистичкој доктрини сматрана великим политичким непријатељем због блискости с равногорским покретом у Југославији, који је током грађанског рата и окупације био главни ривал комунистима у борби за власт после рата.

Комунистичка партија је поред пропаганде, користила и друга средства за разбијање СПЦ после рата. Помогнуто је одвајање Македонске православне цркве (и данас канонски непризнате у православном свету) од СПЦ и раскол унутар СПЦ у Америци. Са друге стране, комунисти су желели послушну Цркву, која ће им пружати подршку кад год им она буде потребна. На крају, иако је прокламовао да је религија ствар појединца, режим је кренуо да се обрачунава с верским институцијама преко аграрне реформе, национализације, конфискације, ревалоризације црквених фондова и укидања финансијске помоћи коју је Црква уживала пре рата. Црква је одвојена од школе а верска настава опструирана; дешавали су се и вербални и физички напади на свештенство. Опирање је одмах кажњавано, а попуштање млако награђивано.³⁷

На основу првих послератних пописа из 1948. и 1953, православних је било 49,5% (7.812.000) односно 41,4% (7.011.000). На територији Народне Републике Србије било је 1.092 свештеника и 332 монаха на процењених 4.492.341 верника. Свештеници су чинили 0,032% становништва, а један свештеник је бринуо о 4.100 верника, односно на хиљаду верника је било 0,24 свештеника.³⁸

Тешкоће су наступиле и са школовањем свештеничког кадра. Окупационе власти су затвориле све богословске установе, а 1942. је осам професора ПБФ отерано у пензију. Школовање се вршило ванредно, а тек 1947. године Влада НР Србије даје дозволу да се отвори богословија у Призрену, граду који се налази готово на граници са Албанијом. Оформљен је само један разред са 50 ученика и то из епархија у којима се највише осећао недостатак свештеника. Један број њих је чак морао и да плаћа своје школовање у износу од 400 до 600 динара месечно, што није била мала сума. Проблем са богословијом у Призрену је био утолико сложенији што се она налазила у пограничној зони, па се од

³⁷ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 177.

³⁸ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 177-178.

ученика тражило да имају дозволе за боравак. Оне су им често бивале ускраћиване, а ученици убеђивани да се упишу у друге школе. Било је и претњи упућених родитељима, од којих се тражило да одврате децу од школовања у богословији.³⁹

Црквене власти су покушале да заштите будуће свештенике од утицаја комунистичких идеја наметањем строге дисциплине. Ученицима је дозвољаван излазак два пута недељно, али им је забрањивано читање новина, одласци у биоскопе и на игранке. Дневни распоред је састављан тако да ученицима не оставља слободно време. На богословским установама нису деловале комунистичке друштвене организације, попут Народне омладине. Већину ученика у богословијама су чинила деца са села, јер су оне и даље биле најјефтинији облик школовања. Плаћање школовања се могло вршити и у натури.⁴⁰

Режим је на ученике богословија гледао са изразитим непријатељством, јер су за комунисте то била деца из „непријатељских породица“ или породица обузетих „верским фанатизмом“. Држава се отворено борила против верског образовања, тако да је ученицима верских школа (школа за спремање свештеника, како су се званично називале) био олакшан прелазак у редовне школе, а спровођене су и друге мере са циљем да се што више подрије верско образовање. Примера ради, стара и позната богословија у Сремским Карловцима је обновила свој рад тек 1967, дакле 22 године после завршетка рата. У најтежем положају су били студенти ПБФ, који је 1952. дефинитивно издвојен из састава Београдског универзитета. Студенти су због тога били суочени с проблемима везаним за служење војног рока (тада три године), повлашћене цене за коришћење градског превоза, остваривање права на здравствен заштиту, дечији додатак и сл.

Сама Комунистичка партија је постала временом свесна да својом политиком према верским школама и православној Цркви ствара још већи отпор у њој самој. Политика одвраћања младих од свештеничког позива је резултирала тиме да, како су сами комунисти сматрали „одлазе демократскије оријентисани и толерантније расположени људи, а остају клерикално дисциплинованији и верски затуцанији“.⁴¹

Пад црквене дисциплине међу свештенством је био логична последица оваквог стања. Народ је постао све мање склон вери, велики део обреда се вршио у малој мери, тако да се Црква претварала у својеврсно „погребно предузеће“, будући да су свештеници најчешће позивани приликом сахрана.⁴²

³⁹ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 178.

⁴⁰ Радић, Р, Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* – 3, страна 179.

⁴¹ Радић, Р, *Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 3, страна 180.

⁴² Радић, Р, *Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 3, страна 183.

Атеизација становништва Србије је постала уобичајена појава, тако да се све мање људи изјашњавало као верници. Током 1949. било је 0,24 свештеника на 1000 верника, односно 1 свештеник на 4104,7 верника. Овај однос се поправио 1958, тако да је било 0,31 свештеника на 1000 верника, односно 1 свештеник на 3246,5 верника. Према подацима из 1948, број верника је процењен на 4.483.341, а већ 1958. је процењено да је број верника 4.623.000, упркос знатно већем порасту броја становника.⁴³ Број свештеника је у периоду од 1945. до 1963. стално опадао. Разлог је биолошке природе, јер је у чин увођено у просеку 39 нових свештеника годишње, док их је просечно у датом периоду умирало 27, а пензионисано 33. У овом периоду, 185 свештеника је лишено чина, службу је напустило 150, а 25 свештеника је напустило земљу. Ситуација је постала катастрофална, па је Свети архијерејски Сабор 1963. констатовао да један свештеник брине о чак 8.000 верника!⁴⁴

Српска православна црква у том периоду постаје поред анти-комунизма, све више националистички настројена, дајући себи улогу чувара српских националних интереса у Југославији. Спајање анти-комунизма и национализма је позитивно деловало на повећање броја декларисаних верника, који су своје незадовољство режимом показивали кроз отвореније изношење верских и националистичких ставова.* Српска Нова Година (заправо Нова Година по Јулијанском календару који је још увек у званичној употреби у руској, српској и још неколико помесних Цркава) се отвореније славила као акт пркоса комунистима већ почетком шездесетих година. СПЦ енергичније тражи дозволе за изградњу нових цркава, а нарочито инсистира на изградњи Храма Светог Саве на Врачару. Комунистичка власт је почела да губи битку са Црквом, али то у почетку није било очигледно. Наиме, Црква је јачала у нижим социјалним круговима, што је само доприносило њеном све тврђем ставу и све већем неповерењу према иновацијама. Нарочито се ово неповерење огледало у сарадњи са западним хришћанима. СПЦ је последња, и то тек после државних притисака, послала посматраче на Други ватикански сабор. Последња је ушла у Екуменски савет цркава и до краја остала резервисана према њему, иако је примала помоћ од ове организације.⁴⁵

⁴³ Радић, Р, *Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 3, страна 177, 183/4.

⁴⁴ Радић, Р, *Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 3, страна 185.

* Национализам је као радикалнији далеко био пријемчивији за просечног грађанина Југославије него идеје западне демократије и капитализма са којима се режим на самом крају рата сурово обрачунао и о којима су постојале само магловите представе. И данас је тешко доћи до броја убијених људи чија је једина кривица по завршетку рата била та што су били успешни у капиталистичкој економији и што су били део политичких кругова склонијих либералној демократији, иако она никада није заживела у југословенском друштву пре рата. У комунистичком систему је противљење кроз национализам изазивало мање негативних последица по изгредника него позивање на либералну демократију која је повезивана са демонизованим капитализмом, далеко страшнијим непријатељем комунизма од било чега другог.

⁴⁵ Радић, Р, *Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 3, страна 188.

Распад Југославије и нова искушења у којима се нашла СШЦ

Осамдесетих година почиње процес рехабилитације прошлости, пошто је комунистички систем убрзано губио легитимитет у немогућности да обезбеди она добра за која се декларативно залагао и којима је оправдавао захтеве за огромним жртвама и напорима које је свакодневно тражио од народа Југославије. То се дешавало упркос разним механизмима којима је смањивана напетост унутар система. То су између осталих били слање радника „на привремени рад у иностранство“, јер нису могли да нађу посао у Југославији, деволуција федерације, прокламована демократизација којом су унутар самоуправљања многе надлежности које је другде имала искључиво држава (одбрана на пример) делегиране месним заједницама. Преломни тренутак је била смрт Јосипа Броза Тита, који је према Уставу СФРЈ из 1974. био председник Југославије (а Устав није предвидео могућност да старац може и да умре)*. Његови наследници су били чланови колективног Председништва у коме је председавајући имао мандат од шест месеци, а јаке политичке личности више нису долазиле из централне власти, него из појединачних република.

Слом ауторитета централне власти је означио јачање самовоље републичких и покрајинских органа, али и попуштање контроле информисања унутар Југославије. Положај Срба на Косову и Метохији, који је постао неподношљив и поред својеврсног ванредног стања које је владало у јужној српској покрајини је постао окидач за окретање шире популације од ауторитета комунистичке партије. Економске недаће са којима се сусретала Југославија (неуспешни пројекти стабилизације економије, стална галопирајућа инфлација, криза запошљавања младих) постали су погодан тло за повратак ономе што је остало од вредности предратног друштва.

Нажалост, политичка клима није ишла на руку заговорницима рационалних решења у датој ситуацији. Анти-српске паролe у појединим деловима Југославије, угрожавање српске културне баштине на Косову и Метохији и опште незадовољство постојећим стањем помогле су да се пуне цркве о већим празницима. Православље је постало мање израз верског, а више националног опредељења. Српска православна црква, гурнута на маргине и систематски уништавана током четири деценије, није била спремна за искушења која ће се пред њу поставити. Многи су сматрали да је могуће обновити политичку улогу Цркве коју је имала пре рата, иако су се многе ствари у југословенском друштву драматично промениле у том периоду.

Спајање изражавања националне и верске припадности, које није никада било страно у српском православљу је довело до тога да су српски комунисти, свесни да убрзано губе свој револуционарни легитимитет, све отвореније почели са покушајима да га поново стекну кроз релаксиранији однос са Црквом. Црква је за то време постала једно од главних

* Слична ситуација се десила и у Северној Кореји, у којој је према уставу и даље на власти покојни Ким Ил Сунг.

стецишта опозиционе мисли, јер је била један од ретких кругова у коме се незадовољство режимом могло отворено показивати.

Будући да је дошло до крвавог распада државе, који је био праћен многобројним аналогијама са сличним ситуацијама пропасти државе у прошлости, СПЦ се определила за вршење улоге коју је увек морала да преузме у сличним приликама. Наиме, улога чувара српског народа и борца за националне интересе је дубоко укорењена у историјском искуству СПЦ-а. Она је институција која је омогућила очување српског идентитета под скоро пет векова дугим ропством под Турцима, када су манастири служили као утврђења у устанцима против Турака и када су свештеници били истовремено и политичке вође народа.* Она је остала уз српски народ током два светска рата и управо из тог разлога СПЦ и данас сматра да има већи легитимитет и већи ауторитет у националним питањима од политичара. Будући да је велики део епископа СПЦ-а управо долазио са кризних подручја, став СПЦ-а да је праведно решење југословенске кризе уједињење свих Срба у једну државу (пошто Југославија очигледно није могла да испуни ту сврху) постаје разумљив, мада не увек рационалан.

Нажалост, СПЦ је много изгубила током деведесетих управо зато што је била жртва свеопште обмане коју је да би се што дуже одржао на власти, са својим политичким савезницима спроводио тадашњи режим. Многи интелектуалци и данас замерају српској Цркви што се није довољно оградилa од ратне политике режима током крвавог распада Југославије.

СПЦ је током деведесетих показала да унутар ње, када дође до политичког деловања постоје епископи са врло различитим погледима на политичку будућност Србије. Док су патријарх и поједини епископи отворено подржавали антирежимске демонстрације деведесетих, дотле су поједини епископи подржавали режим. Тешко је замислити да би Српски покрет обнове имао толику подршку почетком деведесетих да није било отворене агитације за ову странку свештеника СПЦ-а. Не треба занемарити колико је Демократској опозицији Србије, нарочито у централној Србији, значио легитимитет који је ова коалиција отворено добила од Српске православне цркве за њену коначну победу којом започиње права демократска транзиција у Србији.

После 2000. године, Црква је дефинитивно престала да буде ослонац отпора комунистичком режиму и његовом наследнику у виду Слободана Милошевића. Део коалиције окупљене унутар ДОС-а (који је убрзо по преузимању власти почео да се распада) наставио је да трага за, пре свега, националним легитимитетом кроз латентно позивање на добре односе са СПЦ-ом. Велимир Илић, лидер Нове Србије је чак на

* Дobar пример за то је чињеница да су у Београду набијени на колац, као вође Хаџи-Проданове буне у околини Чачка 1814. игуман (манастирски старешина) Пајсије и Ђакон Авакум, касније проглашени за мученике, будући да су сматрани за главне подстрекаче, организативне и вође побуне од стране Турских власти.

локалним изборима 2008. користио у Чачку својеврсан „теолошки“ предизборни слоган.* Политички противници овог дела ДОС-а су на себе навукли и перцепцију дела јавности као непријатеља саме Цркве.

Са друге стране, политичке опције које се перципирају као више окренуте решавању горећих проблема српске економије никада нису иступале у јавност са ставовима у којима су тражили подршку Цркве. Чак је нису тражиле ни као ослонац легитимитета власти, што је иначе више правило, него изузетак у последња два века српске историје.

Став СПЦ у погледу утицаја државних органа на црквене послове је постао очигледнији у противљењу мешању државних органа у рад црквених. Иако је СПЦ инсистирала на повратку веорнауке у школе и подржала поновно укључивање ПБФ у оквир Београдског универзитета, сам патријарх Павле је јасно поручио још 1991. да државни органи не би требало да се баве црквеним питањима јер су део световне власти. Овај став се заснива на учењу да је човек биће са две природе и да он најбоље постиже своје циљеве када се „телу не даје више него што му припада, а души се не даје мање него што јој припада.“⁴⁶ Две власти из тог разлога би требало да се баве различитим доменима људског постојања, а сам човек би требало да одреди баланс између духовних и световних ствари у свом деловању. Изгледа да је победило начело одвојености Цркве од државе и у самој СПЦ, што представља добру основу за будуће деловање православних политичара.

Одговорност православних политичара према Цркви и одговорност црквених институција према политичарима

Погрешно би било сматрати политичаре који су декларисани хришћани за клерикалне, што показује и искуство партија које себе виде као хришћанско-демократске, које су се у свом развоју нарочито чувале од тога.⁴⁷ Исто тако, погрешно би било сматрати политичаре који су декларисани хришћани за оне који стварно разумеју сву дубину појма хришћанин и имају барем основна сазнања о вери која би у неким ранијим временима била природна за једног верника. Ово нарочито има смисла у пост-комунистичкој Србији.

Гледано из перспективе историјског искуства не баш срећних односа државе, политике и Цркве у Србији, барем од како је она обновила своју државност у 19. веку, најодговорнији став једног хришћанина који се бави политиком би био да, парадоксално, треба да се клони позивања на ауторитет Српске православне цркве и да се бори против таквог понашања осталих политичара. Српска православна црква готово ништа није добила од такве политике у претходних две стотине година. Током двеста година, било је свега

* Ради се о слогану „да човек буде изнад свега, а само Бог изнад човека“. На плакатима је испод слике лидера НС овај слоган испод ког је попут аутора потписан Велимир Илић. Изгледа да је овај слоган коришћен само у Чачку (нап. аут)

⁴⁶ Патријарх Павле, *Заједно или одвојено, али увек као људи (1. и 2. 11. 1991)*, Молитве и молбе, Београд 1997, страна 67.

⁴⁷ Wahl, J. *Your majority in Europe: What the European People's Party is and does?*, страна 12.

неколико ретких изузетака међу политичарима које је искрено занимала обнова српске Цркве после вишевековне деструкције. У савезу са политичарима којима је давала национални, ако не и друге врсте легитимитета, Црква је улагала највећи политички капитал на који може да рачуна у замену за скромну подршку својим активностима. О томе колико је у суштини изгубила у савезу са политичарима речито говори и чињеница да је било више православних свештеника у односу на број верника током турског ропства него у слободној Србији, уз све квалитативне недостатке које је то свештенство имало због недостатка образовања и уопште неповољног стања у црквеним пословима које су водили фанариоти.

Иако је потребно додатно теоријски разрадити основе успешног модела односа православних политичара према Цркви у Србији, неки закључци се намећу сами од себе.

У Србији као да је константа недостатак визије политичара о правом месту и улози Цркве у изградњи демократски стабилног и економски јаког друштва које је способно да на темељима своје традиције гради сигурну будућност и остварује своје циљеве. Аутор овог текста сматра да је погрешно виђење православља као религије која нужно окреће главу од овоземаљских циљева. Барем два историјска примера доказују о каквој заблуди је реч. православно Источно римско царство је вековима било најнапреднија држава у овом делу света и део захвалности што и данас имамо прилику да се дивимо великим античким умовима несумњиво дугујемо овој држави. Православна средњовековна Србија је у своје време спадала у ред најразвијенијих држава Европе, а Срби су и данас са правом поносни на високе домете своје средњовековне културе. При томе треба имати у виду да Србија и када је била на врхунцу моћи у 14. веку, није спадала у ред највећих и најјачих држава Европе. Уколико је Црква способна да врши своју мисију на прави начин, позитивне последице на плану радне и животне етике неће изостати, мада не треба мислити да би то одједном дало одговоре на све изазове са којима се српско друштво сусреће.

Са тачке гледишта једног савесног политичара, а савест као глас Божји у сваком човеку представља минимални стандард деловања једног хришћанина, добро би било остварити услове у којима би се подигао образовни квалитет свештеничког кадра и омогућило одвајање црквених послова од дневних политичких превирања. Боље образовано свештенство је у стању да се озбиљније носи са свакодневним изазовима свог позива, а дистанца Цркве од политичких превирања пред будуће генерације политичара поставља задатак да граде своју каријеру на резултатима свог рада, уместо на националним митовима иза којих се најлакше скрива неспособност да се понуди права политичка платформа.

Политика у којој је црквена подршка средство доласка на власт и одржавања на истој, а не последица сарадње која помаже јачању мисије Цркве (у оној мери у којој је таква сарадња у савременој демократији уопште могућа) јесте делимично плод наивности и политичког неискуства црквених великодостојника. Политика никада није једноставан процес и у њој

начелно нема једноставних решења која без темељне припреме дају добре резултате. И црквени великодостојници и политичари се зато морају уздржавати од трговачког односа у односу на питања од обостраног интереса. Због тога би било добро упозоравати и црквене великодостојнике да сарадња са политичарима који посежу за црквеним легитимитетом не може донети добре резултате. Како једино време може да покаже праву вредност једног политичара, добро би било да сами представници црквених институција не хрле у загрљај политичарима и да се према свакодневной политици односе са великом резервом. Енергија која би била сачувана на тај начин се може много корисније употребити на јачању црквене мисије са једне и решавању свакодневних проблема грађана Србије са друге стране. На тај начин у суштини и Црква и политичари добијају више.

Најпоштенији однос према Цркви као институцији хришћански политичари у Србији би требало да показују и тиме што неће настојати да буду сликани на верским прославама. Вера је дубоко интимна ствар, па се у том светлу може рећи да је за правог хришћанина настојање да се буде у центру пажње на верским свечаностима својеврсни одраз неукуса. Исто важи и за помоћ у очувању културног наслеђа ове земље. Наиме, то је посао којим мора да се бави свака власт у овој земљи и претварање вршења дужности у политичку монету у односима са Црквом никако не би смело да буде толерисано.

Учествовање у Евхаристији, у којој хришћани постају истински, онтолошки делови Христовог тела, чини најважнији део позива Цркве у свету. Црква је заједница верника и Христа и представља припремно поље на ком се испуњава сврха живота у овом свету, а то је спасење човека од последица пада његове природе, почетак новог живота у и за заједницу, могућност постојања на начин на који постоји и сам Бог (који је Света Тројица, док је човек икона таквог Бога, дакле биће које је створено за заједничарење). Однос политичара и Цркве из духовне перспективе јесте обојен његовом личном одговорношћу, ако не за олакшање, онда бар за неометање мисије коју је Христос преко својих апостола наменио Цркви. Сваки покушај злоупотребе, ма колика била краткотрајна корист, на дужи рок не доноси никоме добро. Домен у коме Црква делује јесте превасходно духовни, али то не искључује и бригу Цркве о материјалним потребама људи, јер је и тело део људске природе. На другој страни, политика јесте, између осталог, и брига о материјалним потребама људи, јер се оне најбоље остварују кроз обезбеђивање стабилних услова и добре власти у којој људи могу неометано да врше своје легитимне послове. Ипак, како политичари прво оперишу идејама, па тек онда другим средствима, јасно је да и на пољу идеја постоји сфера преклапања. Због тога је најбоље да се домени деловања Цркве и државе држе одвојеним, колико је то могуће. У оним сферама где долази до преклапања делатности (на пример, у хуманитарном раду) сарадња би морала да се конципира тако да ни једна страна не улази у домен рада друге, више него што је то за постизање циља неопходно. Ово балансирање и уздржавање у међусобним односима једино може да гарантује дугорочно избегавање тензија између две по својој природи различите институције.

На крају, ове расправе као најбољи закључак може да послужи порука за коју се сматра да је сам Свети Сава оставио владикама и политичарима у припрати манастира Милешева. На фресци Страшног Суда недостојни цареви (дакле политичари) и владике су први на реду за мучење у паклу. Довољно јасна порука о озбиљности одговорности које пред Богом имају носиоци било духовне, било световне власти за своја дела, коју утемељитељ српске Цркве сигурно није без разлога оставио као опомену будућим генерацијама.

Извори и литература

Извори

- Карацић, Вук Стефановић, *Описаније Србије*, Изабрана књижевна проза, Београд 1987.
- Патријарх Павле, *Молитве и молбе*, Београд 1997.
- Сретењски устав, (Устав Књажевства Србије), Крагујевац, Књажевско-србска типографија 1835. (Фототипско издање, Службени Гласних Републике Србије, Београд 2003)

Литература

- Јовановић, Слободан, *Из историје и књижевности, II*, Сабрана дела, том 12, Београд 1991.
- Лубардић, Богдан М, *Евхаристијска теорија личности и савремена веронаука*, Богословље, свеска 1 и 2, Година XLV (LIX), Београд 2001.
- Мирковић, Мирко, *Српска православна црква*, Религија и друштво, Београд 1988.
- Перовић, Л. *Милан Пироћанац – западњак у Србији 19. века*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 3, Београд 2003.
- Радић, Р, *Верска елита и модернизација – тешкоће проналажења одговора*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века – 3, Београд 2003.
- Симеуновић, Д, *Нововековне политичке идеје у Срба, књига прва*, Београд – Бања Лука 2003.
- Цвијић, Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Сабрана дела Јована Цвијића, том 2, Београд 1991.
- Wahl, Jürgen. *Your majority in Europe: What the European People's Party is and does?*, Луксембург 2004.